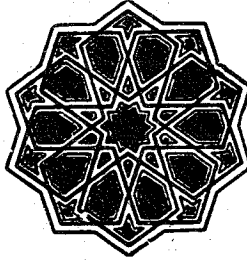

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT: XXXV

İSPANYA MÜSLÜMANLARI ARASINDA ŞUUBİLİK*¹

Ignaz GOLDZİHER
Çeviren: Ömer ÖZSOY

Doğu'da olduğu gibi İspanya'da da Müslüman kitle, fatih Arap unsurunun yanısıra, kendilerine kılıç zoruyla dayatılan İslam'la birlikte Arap kültür ve geleneklerini de benimsemiş bulunan geniş yerli halk tabakalarından oluşmaktaydı.

Nasıl ki, Doğu'da fatih ırkın baskıcı yönetimi Şuubilik akımını doğurmuştu² Batı'da da şartlar, tarihsel durum gereği, Arap olmayan unsurların benzer bir reaksiyona girmeleri için elverişli bulunmaktaydı. Ne var ki, bunların yazılı olarak ifade edilmesine; yerli geleneklerin güçlü olması ve siyasi olayların baskısı nedeniyle gayri Arap unsurların çok yoğun olarak ve güçlü bir biçimde tepkiye itildikleri Doğu'dakine oranla, İspanya İslam'ı çerçevesinde çok daha az rastlanmaktadır. Bu arada, öyle görünüyor ki, Doğu Şuubiliği'ne İslam dünyası dışında da ilgi duyanlar vardı³.

* Çevirisi sunulan makale "Die Šu'übija unter den Muhammedanern in Spanien", ZDMG LIII (1899), s.601-620'de yayınlanmıştır. Bu tercümede, *Gasammelte Schriften* (IV.204-223)'deki metin esas alınmış ve sayfa numaraları kenarda gösterilmiştir. Metin içerisindeki ve dipnotlardaki köşeli parantez [] içindeki açıklama ve ekler çevirene aittir (Arapça metinlerdeki köşeli parantez içi ibareler, A. Harun neşrindeki farklılıkları göstermektedir (*Nevâdiru'l-Mahtûât*, yy. 1954, III. 245-254). Metnin bütünlüğünü bozacak uzumluktaki açıklamalar (*) işaretiyle dipnota alınmıştır. Referanslardaki eksik bilgiler mümkün olduğunca tamamlanmaya çalışılmış ve orijinal metinde yer almayan bilgiler yine köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Referansların kontrolünde karşılaşılan farklılıklara da aynı şekilde işaret edilmiş ve kullanılan karşılaştırma nüshaları, makalenin sonuna eklenen kaynakçada gösterilmiştir. Bu noktada, makaleye dikkatimi çekerek tercümesine vesile olan; ayrıca, çeviriyi gözden geçirme lütfunda bulunan ve referansların kontrolünde değerli yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'ya eşsiz katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

1. Bu araştırma, Roma XII. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde (Eylül 1899) tebliğ olarak sunulmuştur.

2. Bu konuyu daha önce ayrıntılı olarak müzakere etmiştik; bkz. *Muhammedanische Studien*, [Halle 1889-90], I. 143 vd.

3. Beşşâr b. Burd [ö. 167, 8] mahfilinin bir mensubu olan Yünus b. Ebî Ferve'nin, Arap ırkını aşağılayan bir kitap karşılığında Rum Kazyerinden ücret alındığına dair Câhız'ın 'Alî el-Murtađâ'dan naklettiği haber gerçekten kayda değer; *el-Gurer ve'd-Durer*, Tahran 1277, s.51, 6. [I. 132]:

İspanyol Şuubiliği hakkında pek fazla malumat olmamakla birlikte, Doğu Şuubiliği'ne dair çalışmada bir ek mahiyetinde, Batı Şuubiliği ile ilgili eldeki ipuçlarını ortaya koymayı da faydadan hali görmedim.

[205]

İspanya'daki gayrı Arap Müslüman unsurlar hakkında Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien* adlı eserinde öylesine ayrıntılı müzakerelerde bulunuyor ki, burada ondan fazlasını söylemek gereksiz bir tekrardan başka bir şey olmazdı. O şöyle diyor: "Fethin ardından İspanya'daki Berberi ve Arap asıllı Müslümanlar'a katılan farklı etnik unsurları iki ana bütün halinde görüyoruz; a) *Muvellidün*: Müslümanlaştırılan Hıristiyan asıllı İspanyollar, b) *Şakālibe*: Bu isim kabaca 'Slavlar'⁴ diye tercüme edilebilirse de, bir bakıma İspanya'nın Arap asıllı efendileri nezdinde 'ulüc⁵ (bir nevi memluk) olarak çalıştırılan muhtelif Kuzey⁶li halklardan⁶ alınan 'esirler' ve 'köleler'e de delalet edebilmektedir⁷.

Bu yabancı unsurların Arap milliyeti ve kültürüyle kaynaştırılması çok çabuk halledilmişti. Müvelledler, ya büyük Arap ailesi bünyesinde düzenli bir *velā*-ilişkisi içinde bulunuyorlar; ya da ken-

وعمل يونس بن أبي فروة كتابا في مثالب العرب و عيوب الاسلام بزعمه و صار به إلى ملك الروم فأخذ منه مالا .

Yalnız; bunun, dini bakımdan kötü şöhret yapmış bulunan bu adama atılan bir iftira olması da pekela mümkündür.

4. *eş-şakālibe* Rāğib el-İsfahānî'de (*Muhādarā'u'l-Udebā'*, II. 242) bir Hristiyan tarihatının adı olarak da geçer:

الصَّقَالِبَةُ يَقْرُونَ بِالْخَالِقِ وَيَسْمُونَهُ "نَعَم" وَكَانَ لَهُ وَلَدٌ فَغَرَقَتْ الدُّنْيَا وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا ابْنُ الْمَلِكِ (كَأَنَّهُمْ يَعْنُونَ نُوحًا).

Bu Tanrı-adı (نعَم), Slavca'daki *Bog*'un karşılığıdır. Dolayısıyla bu kayıt Bogomillik veya benzer Güney-Slav tarikatlarıyla ilgili olabilir; krş. *Zapiski der archaeologischen Gesellschaft*, St. Petersburg, XII (1899), p.XV.

5. Saadia [Gaon= Sa'id el-Feyyūmī], Tekvin, 10, 3'teki (אֶלְצָקְאֶלְבֵּי [eş-şakālibe]) kelimesini 'Aşkenaz' diye çevirir; krş. İbn Haldun, *Tārīh*, II.10:

ووقع في الاسرائيليات أن توغرما هم الخزر و أن أشكناز (أشكنان ٤٦ v. Warner, أشبنان ٤٣٢ Leiden, s. ٤٣٢) هم الصقالبة . و أن ريفات هم الافرنجة و يقال لهم برنوسوس (ومنه قبائل الافرنج). Karāer David b. Abraham'a göre Frenkler Aşkenaz soyundandır: Neubauer, *Journal asiatic I* (1862), s.382, no: 1.

6. Maḳḳarī, [*Nefḥu't-Tib*], II.335, 15.

7. Bu yüzden zengin efendilerin hizmetçileri de, kökenlerine hiç bakılmaksızın bu isimle anılırlar. Kayıranlı R. Nissim'in (1030) ahlaki hikayelerinde, zengin vatandaşların hizmetçileri (*nathan de-Susiḥa*) (אֶלְצָקְאֶלְבֵּי [eş-şakālibe]) adını alırlar:

[206]

dilerini düzmece bir Arap şeceresine isnat ederek bu formaliteden de tamamen kurtuluyorlardı. Daha önce başka bir yazımda *şahha nesebehü, taşhîhu'n-neseb* (nesebini düzeltti, neseb düzeltmesi [nesebinin doğrusu]) tabirinin ne anlama geldiğini anlatırken bunu bir örnekle açıklamıştım⁸. Kurtuba fatihi Muğîs'in kendisi *Rûmî* diye anılır; Halife 'Abdumelik b. Mervân onu geleceğin halifesi şehzade Velîd'le bir arada eğittirmişti. Oysa, *Benü Muğîs*'in Arap asıllı bir soy değil, Yunanlı bir savaş esirinin torunları oldukları kimsenin aklına gelmezdi. Atalarının soy kütüğünde yapılan basit bir düzeltmeyle, nesebi doğrudan Gassani kralı Cebele b. el-Eyhem'e dayandırılmıştı. (Maqqarî, II. 6,3 [III. 12]):

وليس برومي على الحقيقة وتصحيح نسبه أنه مغيث بن الحارث بن الحويرث بن جلة بن الأيهم الغساني .

Müvelled aileler, Araplar'ın icra ettikleri hükümete en yüksek mevkileri işgal edebilecek kadar ilerledikleri gibi; Arap edebiyatının, özellikle de İslami ilimlerin ne şöhretli mümessillerinden birkısmı da onlardan çıkmıştı. Bu seçkin isimlerden birkaçını zikretmek sanırım yeterli olur: Aḥmed b. Ḥanbel'in öğrencisi Kurtuba'lı büyük müfessir ve muhaddis Bakî b. Maḥled [ö. 276/889]⁹. Edip ve ilahiyatçı Ebû Muḥammed İbn Ḥazm [384-456/994-1063]. İbn Ḥazm'ın hadislerle dayalı kendi kelami metoduyla çelişen bütün dogmatik akımlara karşı fanatik bir polemik izlemesi, bizi sünni İslam'ın bu büyük öncüsünün İspanyol asıllı bir Hıristiyan'ın torunu olabileceği konusunda kuşkuya düşürmektedir¹⁰. Endülüs'de bir lugat imamı olarak tanınan Kurtubalı Ebû Mervân 'Abdumelik b. Serrâc [ö. 487/1096]da bir müvelleddi. Ailesi Emeliler'le velâ ilişkisi içerisinde bulunduğu halde, o kendisini Kelb b. Vebre soyundan gelme bir Arap olarak takdim etmeye çalışmıştı¹¹.

bkz. Harkavy'deki metin (*Steinschneider-Festschrift* 22: İbranice kısım). Ester'in yanlışlıkla Mûsâ b. Meymûn'a isnad edilen Yahudi-Arap tefsirinde (Livorno 1759, Antonio Santini baskısı), 'Sarisim' (Ester, 1, 10; 2, 14-15) *şakâlibe* olarak tercüme edilmiştir:

[فلما وصوا إليها اسقالباً تزيت وتنعفت واتيهت و أخذت المرايا في يدها]

Ayrıca ekteki *Purim-Pijul*'ta [Purim bayramı ilahileri] da Melike Vaştî'yi getirmekle görevlendirilen Sarisim böyle anılmaktadır (v.74a, 13. Fıkra):

[لو تريدوا نوريتها باثيابان منزوعا حين نأمر ناتيها بمراسل مفزوعا و اسقالب مسجوننا]

8. *Muhammedanische Studien*, I.140, 15.

9. Nesebi hakkında bkz. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XX.598.

10. Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien*, II.215.

11. İbn Beşkuvâl, [*eş-Şıla*], No: 771 [No: 774 (I. 346-7)].

[207]

Benzer durum Saklab-unsur için de geçerlidir. Müslüman İspanya'nın bu memlukları, her ne kadar asıl müvelledler gibi fatih milliyet içinde tamamen erimemişlerse de, Araplar'ın İspanya'da kurdukları medeniyete onlar da adapte olmuşlardı. Örneğin, II. Hakem'in sarayında görevli bir Slav olan ve zamanındaki siyasi harekete de iyiden iyiye karışmış bulunan Cevder, derinlik sahibi bir Arap Dili uzmanıydı (كان يتحقق بعلم العربية و التدقيق لمعانيها)¹². El-Manşūr b. Ebî 'Âmir'in sarayında bir saklab olan Fâtin [ö.402/1011] hakkında daha övücü sözler sayılmaktadır. Mesela, bir keresinde El-Manşūr'un sarayında, meşhur lugatçi el-Ķālî'nin anısını gölgede bırakan muhteşem Sa'îd'le bir münazaraya girişmiş ve hasmını rezil edecek derecede hırpalamıştı. Fâtin öldüğünde terekesi arasında bulunan, mütalaa edilmiş metinlerden oluşan kitaplık, onun meşguliyet alanını gösterir mahiyettedir. Kaynakların bu isimlere ilave ettikleri benzer örnekler, o dönemin Kurtuba'sında Fâtin'in soydaşları arasında hayli yekün tutuyordu¹³. Ne var ki, mütekebbir Arap asıllılar bunlara tepeden bakıyorlardı. Bu durum onlardan birini, Hâbîb [eş-Şaklabî]yi bir kitabını Saklabların Arap kültürünün eşit haklara sahip bir unsuru olarak tanınma taleplerine tahsis etmeye itecekti¹⁴:

(كتاب الاستظهار و المغالبة على من أنكر فضائل الصقالبة)

Bu ırkın, Araplar karşısındaki seçkinliklerini gün ışığına çıkarmak için, aydınca uygulamalarıyla, şair, edip ve alim olarak iyi isim yapmış Saklablar bu eserde tanıtılıyordu. Böylece tarihi malumat harika Saklabların şiirlerinden ve diğer zihinsel üretimlerinden oluşan bu antolojide resmedilmiş oluyordu¹⁵.

Sanırım bu eser, şuubi eğilimli edebi çabanın ilk adımıydı -zira Hâbîb Emevi dönemini de yaşamış birisidir. Bununla birlikte; bu Saklab-apolojisi, hakim ırka karşı herhangi bir saldırganlık içermediği için, tamamıyla bu edebiyat türünden sayılmamaktadır.

İşte asıl şuubi eğilimin ortaya çıktığı muhit Muvelledûn çevresidir.

12. Ibnu'l-Ebbâr, *Tekmile*, No: 17.

13. Makkarî, II.57 [III. 82].

14. *Tekmile*, No: 89.

15. Makkarî, II.57, 5 [III. 82]; *Tekmile*, No: 1212.

[208]

Yalnız, kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla, pek de sık rastlanmayan bu tür eğilimler, Şuubilik taraftarlarının genellikle zındıklar ve mühlidler arasından çıktığı Doğu İslam'ındaki benzer akımların aksine, İslam inancı ve ortodoks teoloji ile gayet iyi uzlaşabilmiştir¹⁶.

Mesela İspanya'da, ünlü maliki fakih Sehnün ['Abdusselâm b. Sa'îd b. Habîb et-Tenûhî (Ö.240/8540)]'un öğrencisi olan Muhammed b. Selmân [=Suleymân] el-Mu'âfirî (ö.295 Sarakusta) hep soydaşlarından yana olmuş ve yeni İspanyol Müslümanlar'ın itibarını temsil etmek için çok çaba sarfetmiştir -dedesi Telîd, bir Arap kabilesi olan Mu'âfir'den birisiyle irtibatı sayesinde, ilk olarak vatandaşlık hakkı kazanan kişidir¹⁷. Yine, III. 'Abdurrahmân döneminde Veşka [Huesca= Oska]'da alim bir kadı olan Ebû Muhammed 'Abdullâh b. el-Hasen (ö.335/946) katıksız bir şuubi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurtuba'daki tedris süresinin bitiminden sonra, Afrika içlerine kadar uzanan pek çok seyahate çıkmış ve memleketine geri döndüğünde, kısa zamanda en yüksek mahfillere varıncaya dek herkes nezdinde çok büyük bir itibar kazanmıştı. Onun derslerine Halife dahi iştirak edermiş -gerçi bu, İspanya Emevileri'nde pek ender rastlanan bir durum değildir (وهو يقرأ عليه و يسمع منه). Bu arada Ebû Muhammed'in çok kibirli ve geçimsiz bir adam olduğu söylenir. Onun kendine özgü ayırıcı özellikleri arasında aşırı derecede gayrı Arap ırk sevgisi zikredilir. O sürekli Araplar'ın değerini düşürmeye çalışır, Araplar'ın eski dönemlerine dair haberler arasında, -*meşâlib* denilen- onların en rezilane hatıraları ile ilgili bilgileri araştırmış¹⁸.

Onun bu düşüncelerini kitap haline getirip getirmediği bilinmemektedir. Ancak, öyle görünüyor ki, Hakem ve Manşûr'un genç imparatorluklarının küçük beyliklere bölünmesiyle İspanya'daki totaliter Arap devleti yıkılmış ve Müvelled unsurlar neredeyse tabii hale gelmiş olan, Arapların üstünlüğü görüşü karşısındaki tepkileri-

16. Sâhib İsmâ'îl b. 'Abbâd şöyle diyor:

لا أدري أحدا يقضل العجم على العرب الا وفيه عرق المحوسية ينزع إليه .
bkz. 'Alî b. Zâfir, *Bedâ'i'u'l-Bedâ'ih (Mâhîdu't-Tanşîş*'in kenarında, Kahire 1316), I.56.

17. İbnu'l-Farađî, [*Târihu'l-'ulemâ' ve'r-Ruvâi*], No: 1174 [No: 1149 (II.23)]:
و كان شديد العصبية للمولدين

18. a.g.e., No: 685 [No: 687 (I.267)]

شديد العصبية للمولدين متنقضا للعرب حافظا لمثالبها (لمثالبها)

ni yazılı olarak güçlü bir şekilde ifade edebilme imkanını ancak bundan sonra bulabilmişlerdi. Böylece İmparatorluğun onu Slav pretoryanın elinde oyuncak olmuştu. Artık bundan sonra Saklablar'ı ve Müvelledler'i Doğu'da ve Kuzey'de kurulan küçük devletçiklerin başında bağımsız beyler olarak görüyoruz.

[209]

Bu yeni siyasi oluşumların birisinden güçlü bir şubeli nida yükseliyor. Yankılarını VII. Yüzyıla kadar izleyebildiğimiz bu nida, Ebū 'Amir İbn Garsiyye'nin Ebū 'Abdillāh b. el-Ḥaddād'a gönderdiği mektuptur*. Tek yazma nüshası** Escorial Kütüphanesi'nde bulunan¹⁹ risalenin hedefi, Arap olmayanların, Araplar'a üstünlüğünü ispatlamaktır.

Bu risale, İspanya şubeliğinin günümüze kadar ulaşabilen tek hacimli dökümanıdır. Bu itibarla onun muhtevasını belli başlı pasajlarla burada aktarmamız sanırım hoş karşılanır. Bu imkanı saygıdeğer Prof. Hartwig Derenbourg'un tavassutlarıyla risalenin Escorial'daki yazmasının fotoğrafını benim için temin etme zahmetine katlanan Sayın Prof. Louis Barran Dehigo'ya borçluyum.

Bu risalenin müellifi, Hıristiyan kökenli bir İspanyol Müvelledidir. Nitekim bunu, birazdan göreceğimiz kendi ifalerinden de çıkarmak mümkün... Keza müellife yazılan en son reddiyede de, onun Hıristiyan asıllı oluşu alay konusu edilmektedir:

Kim bu Arapların kadrini düşürmeye çalışan,
Kağıda döktüğü saçmalıklarla?

"Kim bu?" dense, "İbn Garsiyye" dendiği duyulur,
Tek şerefi varsa, soydaşlığıdır Hıristiyanlarla..

* Söz konusu risale, 'Abdusselām Hārūn tarafından 1954 yılında *Nevādiru'l-Mahtūāt*'ta (III.245-254) neşredilmiştir. (Bu konuda verdiği bilgi için Sayın Doç. Dr. Mehmet Özdemir Bey'e teşekkür ederim).

** Yazar burada her ne kadar risalenin tek yazma nüshası olduğundan söz ediyorsa da, 'A.Hārūn, Kahire Üniversitesi yazmaları arasında risalenin bir nüshasını daha tespit etmiştir; bkz. a.g.e., III.229.

19. Derenbourg, *Les Manuscrits arabes de l'Escorial*, I. No: 538 (10), v.26b-29b:

رسالة خاطب بها أبو عامر بن غرسية أبا عبد الله بن الحداد يعاتبه فيها و يفضل العجم على العرب .

Katılık ve hamlığı onlardan öğrendi zira,
Kendisi boş, söyledikleri tam takır ya...²⁰

[210]

Gel görelim bu son suçlamanın insafsızlığı birazdan ortaya çıkacak. Ayrıca, risalenin müellifinin uğraş alanı ve bulunduğu resmî görev de bunun aksine tanıklık etmektedir. İbn Garsiyye hakkında biyografik bilgilere sahip değiliz. Belevî sayesinde onun el-Beşkensi nisbetini kullandığını; yani aslının İspanya Bask'tan geldiğini öğreniyoruz. Ama onun faaliyet sahası, yarımadanın İslam'ın çok az etkisi altında kalan bu parçası değildi. O bir 'şair' olarak, hatta daha çok bir 'katip' olarak nitelenir. Bundan, onun Arap belagatında mahir kalemle devlet hizmetinde bulunmuş olduğu sonucunu çıkarmak mümkün. Onun en parlak dönemi, V. Yüzyılın ikinci yarısı olsa gerektir. Zira, burada etüd edilen risalenin hedef aldığı 'Abdullâh b. el-Haddâd, 443 ile 484 yılları arasında hüküm süren Meriyye [Almeria] emiri Mu'taşım b. Şumâdih'in²¹ makamı şairidir. İbn Garsiyye'nin de aynı devletin hizmetinde bulunup bulunmadığı konusunda kesin birşey öne sürmek zordur. Ancak onun bir süre Daniye [Denia]'de yaşadığı kesindir. Bu; İbnu'l-Ebbâr'ın, Mu'cem'inde Ebû'l-'Abbâs el-Cezîrî'ye ilişkin 272 [282] numaralı biyografideki şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "[Ebû'l-'Abbâs] Aslen Cezîre-i Şukr'dandır; Daniye'de yerleşmiş ve orada Katip Ebû 'Amir İbn Garsiyye'nin oğluna mürebbilik etmiştir:

(و كان بها يودب أبا جعفر أحمد بن (أبي) [عامر بن] غرسية الكاتب)

İbn Garsiyye'nin ikamet ettiği yerin ve etkili olduğu çevrenin belirlenmesi konusunda, hizmetinde çalıştığı emirden söz ettiği pasaj önemli olsa gerektir. Onu şöyle vafsediyor:

(علقنا الريح معزّ الدولة وشهمنّا الرئیس وسهمنّا النقیس قیل الامم وسیل الامم معین المعانی ذي الریاسة الساسانیة و النفاسة النفسانیة)

O, gerek içerde, gerekse dışarda bu mübalağalı sıfatlarda kendisine

20. Belevî, *Elif-Bâ'*, I.350, 19 vd.:

بما خط من سحف تضمّنه صحف
به شرفا أن النصراری له ألف
و لكنه جاف و لفظ له جلف

21. Maḳḳarî, II.179; kry. Derenbourg, a.y.

و أيضا فمن هذا الذي رام حطهم
إذا قيل من قالوا ابن غرسية كفي
تعلم منهم قسوة القلب والحفا

bahşedildiği düzeyde itibara sahip olduğunu pek sanmadığımız emrinin adını sarahaten anmamaktadır. Mu'tasım b. Şumâdîh'dan sözediyor olması pekala mümkündür. Diğer taraftan, mu'izzu'd-devle lakabıyla, ülkenin 484'de Murabıtlar tarafından fethedilmesinden önce, kısa bir süre için bölge emiri olarak babası Mu'tasım'ın yerine tahta geçen 'İzzuddevle'nin kastedildiğini düşünmek oldukça güç...

[211]

Bu durumda kesin olarak anlaşılan o ki; İbn Garsiyeye ister Daniye'de, isterse Meriyye'de olsun, *mulûku't-tavâ'if* devrinde İspanya'da Araplar'ın değil Saklablar'ın çok etkin durumda olduğu ve yer yer üstünlük bile elde ettikleri bir bölgede yaşamış ve tesir icra etmiştir. Bu durum bize, onun Araplar'ın entellektüel ve siyasi üstünlüğü dogması karşısında, İslam'ın bu hakim unsuruna karşı böylesine acımasız ve yürekli bir dil kullanma cesaretini nereden aldığını da açıklamaktadır. İktidarı, Arap asıllıların ellerinde bulundurdukları bir toplumsal yapıda, Araplar'a karşı böylesine cüretkar bir saldırıya yeltenen bir resmi görevli herhalde taciz edilmeden bırakılabilecekti. Nitekim en fazla iki asır sonra Belevî, 'fâsik ve zındık' İbn Garsiyeye'nin suistimale yeltenebildiği bu hoşgörü karşısında hayretini gizleyememektedir: "Az şaşmamalı", diyor Belevî "o zamanın adamlarına!... Bu rezalet karşısında nasıl sessiz kalabildiler, adeta bu küstahın cüretini desteklercesine?... Bunu nasıl hazmedebildiler, onun ve soydaşlarının serbestçe yaşamalarına nasıl izin verebildiler?... Olsa olsa, böyle bir risalenin varlığından haberleri olmamıştır veya müellif eserlerini inkar etmiştir de, risale arkadaşları ve fikirdaşları arasında gizlice yayılmıştır. Dolayısıyla bu mavallar ancak onun ölümünden sonra ortaya çıkmış²² ve risaleyi görenler ona karşı koymuşlardır. [Yoksa bu suskunluğu] başka türlü izah etmek mümkün değildir. Tabi müellif pişman olup, bu görüşlerini terketmiş de olabilir... Allah batınları ve göğüslerde gizlenenleri bilir"²³.

II

Artık risalenin tahliline geçebiliriz.

İbn Garsiyeye risalesinde işlediği konuya yeni bakış açıları getirmiş değildir. O, Doğu'nun Şuubi metinlerine; en azından Câhiz

22. İleride bu tahminlerin yanlış olduğunu göreceğiz.

23. *Elif-Bâ'*, I.353.

[ö.255/868] ve İbn Kuteybe'nin [ö.276/889] bu akımın temel argümanlarından yaptıkları iktibaslara ulaşabilecek durumdaydı. Zaten o, fikriyatının ana konularını da bu malzemedен üretmiş olmalıdır. Dolayısıyla onun ürettiği tek özgün şey, risalesinin şekli ahengiydi. Bu belîğ üslubu kullanma konusunda da, onun önünde muhaliflerinden -yani Şuubi karşıtı kamptan- makam sahibi Ahmed b. el-Huseyn el-Hemedānī (ö.398/[1007]) örneği vardı. Bu şahıs Ebū'l-Huseyn Ahmed b. Fāris'in [ö. 395/1004] hocasıdır; ki, onun da Şuubi-karşıtı polemiği²⁴ tahrik görevini, bu işin ustası olan Hemedānī'den devralmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hemedānī, İran-Sezek bayramı²⁵ münasebetiyle Reis Ebū 'Āmir'e, Şuubi istemlerin detaylı bir reddini ve Araplar'ın Acemler'e üstünlüğü iddiasını içeren bir mektup göndermişti. Aynı Hemedānī'nin Şuubilik'le mücadele hareketlerine bilfiil katıldığı da göz önünde bulundurulacak olursa, onun bu risalesinin²⁶ Şuubiyye-karşıtı literatüre dahil edilmesi uygun olur²⁷.

[212] Demek ki, İbn Garsiyye Arap ırkına karşı hücumlarında ve gayrı Araplar'a yönelik övgülerinde, bizim Doğu-İslam edebiyatının Şuubi parçalarından tanıdığımız aynı tarihî ve etnografik motifleri geliştirmişti²⁸. Tabii ki bütün bu unsurlar onda çok daha belîğ ve şaşaalı görünüyordu. Bir V. Yüzyıl katibinin kullandığı bu daha yüksek üslup unsurları, risalesinin görünümüne, Doğu Şuubiliği'nin zihniyette oldukça objektif fakat beyan açısından daha yavan polemiklerinin henüz sahip olmadığı bir hiciv havası veriyordu. İbn Garsiyye'nin söz konusu risalesi, bir şahsa yazılmış bir mektuptur. İbn Garsiyye bir sanat eseri olan risalesinde, ona bu karakteri verecek bütün sanat oyunlarına başvurmuştur; antitezler, kelime oyunları, kinayerler, edebi ve tarihi bilgilere imalar vb... O, rengarenk örtüsü

24. *Muhammedanische Studien*, I.213 vd.

25. *a.g.e.*, 210 numaralı dipnot.

26. *Resā'il* (İstanbul neşri), s.120; şöyle başlamaktadır:

نحن أطال الله بقاء الشيخ إذا تكلمنا في فضل العرب على العجم و على سائر الأمم

27. Hemedānī, bir keresinde İsmā'il b. 'Ābdād'ın sarayında bir Acem şairinin zuhur ettiğini ve Araplar'a karşı Farisiler'i öven bir kaside inşad ettiğini anlatmaktadır. Vezirin emri üzerine, o anda orada bulunan Hemedānī, hemen oracıkta Farisiler'i cerheden bir manzume okuyuvermiş; bkz. 'Alī b. Zāfir, *Bedā'i'u'l-Bedā'ih*, I.55. Her iki şiir de bu noktada aktarılmaktadır.

28. Aynı yaklaşımların Ebu Nuvas'ın 'kaba Bedeviler'e karşı 'kibar Farisiler'i övdüğü manzumelerinde ne kadarıyla yer aldığı, kayda değer bir husustur; bkz. *el-Fekāhe ve'l-İ'tinās fi Mucūni Ebī Nuvās*, Kahire 1316, s.94.100.

içindeki bu ustaca üslubu, bir de Arap-karşıtı metinlerin oldum olası demirbaşını teşkil eden sade motiflerle bezemişti. Onu Doğu'daki fikirdaşlarından ayıran tek nokta, -İspanya'daki duruma uygun olarak- övülen gayrı Arap çevreyi, Rumlar'a ve Benü'l-Aşfar'a teşmil ediyor olmasıydı. Oysa Doğu'da 'gayrı Arap' ifadesiyle herşeyden önce İran unsuru kastedilir.

İbn Ğarsiyye'nin karşılaştırdığı bu iki rakip grubun fizyonomileri her şeyden önde geliyordu. İbn Ğarsiyye beyaz tenli gayrı Araplar'ı çölün esmer adamlarından üstün tutarken, kimbilir belki onlar da kendi meziyetlerini bu ten renginde aramaktaydılar²⁹. Aşheb [beyaz]³⁰ ve aşkar [kumral], onun bu bağlamda 'bulunmaz Arap rengi'nin karşısına koyduğu makbul ten renkleridir. Bundan sonra o, memnuniyetle kadim Araplar'la gayrı Arap asıllı halkların geçmişteki hayat tarzları arasında mevcut olan çelişkiye dikkat çeker. Bir tarafta yalnızca '(koyun, sığır ve) uyuz deve çobanları'nı; öbür tarafta ise, çoban değneği yerine kılıç ve mızrak savuran Kayzerler ve Hüsrevleri görüyordu³¹. Gerçi onlar da kadınlar için mücevher ve ganimetlere (?) ilgi duyuyorlardı³², ama kız istemeye gi-

29. *Tācu'l-'Arūs*'ta bazı beyitler yer almaktadır; bkz (خضر) kelimesi [III.179 vd.]

30. *Muhammedanische Studien*, I. 136 (5 numaralı dipnot); Bu renk tercihan Acemler'e (Ebū Temmām, 34: صهب الأعاجم) ve ayrıca Saklablar'a (Aḥṭal, 12, 5: الصقالبة الصهب veya صقالبة حمر) izafe edilir; ayrıca bkz. *Eğāni*, XXI.12, 17 (Eymen b. Hureym): ص شقر; Cāhız, *Ṭirāzu'l-Mecālis (Kitābu'l-Hicāb)*, s.95, 3. حمر varyantı. Nābiga'nın bilinen divanlarda yer almayan bir beytindeki ifadesi de dikkat çekicidir; şair kendisi hakkında şöyle diyor (!'Abdu'l-kādir el-Bağdādī, *Ḥizānetu'l-Edeb*, I. 470):

فأما تنكري نسي | فاني
من صهب السبال بنى ضباب

31.,

أ أحسبك | أحسبك| ازريت و بهذا الجبل البجيل ازريت و ما دريت أنهم الصهب الشهب ليسوا
بعرب ذوي أبنق جرب أسورة أكاسرة مجد نجد بهم لا رعاة شويها و لا بهم شغلوا بالمادي و
المران عن رعي البعران و بحلب العز عن حلب المعز جبابرة قياصرة ذوو (ذو) المغافر و الدروع
للتنغير | للتنغير| عن روع المروع [المروغ] حماة السروح نماة (olsa gerek) الصروح صقورة
غلبت عليهم شقورة و شقورة الخرصان لكنهم خطبة بالخرصان

ما صرهم أن شهدوا مجادا | أو كافحوا يوم الوغا الأندادا

'ألا يكون لونهم سوادا

أرومة رومية وجرثومة أصفرية .

نعتهم ذوو (ذو) الأحساب و المجد والعلی

من الصهب لا راعوا عنما (عَمًا) و أفنان (أفان) |لاراعوا غضبًا و أفنانا|

من القرم [القدم] الملس الأدم لم تعرق فيهم الأقباط و لا الأناط حسب حرري و نسب سري.

32. Bu (شقورة الخرصان) kelimelerini ben de pek iyi anlayamadım.

derken bile mızrakları yanlarında bulunuyordu³³. Arap soyunun, Arap olmayanların büyükanneleri sahabe Sara'nın cariyesi Hacer'den geldiğini hatırlatmak, öteden beri popüler bir saldırı noktası teşkil ediyordu³⁴. Araplar hürriyetlerini buna borçluydular. Karşılığı alınmayan bu atıyye, Araplar'ın bundan böyle sık sık sopayı sırtlarında hissetmeleri ve adice aşağılanmaları için yeterli bir gerekçeydi³⁵.

[214]

O, çöl Arabı'nın çobanlığının karşısına Arap olmayan halkların şanlı cengaver mazisini koyar. Onlar davarları, sığırları önlerine katıp sürerlerken, berikiler savaş atlarını koşturup aslan yüreklilikle çarpışıyor, yiğitçe ölüyorlardı; bu kahramanca savaşlarla dünyayı fethetmişlerdi. Araplar arzularının nihai hedefini fani heveslerde görürken, diğerleri büyük seferler planlıyorlardı; onlar keskin kılıçlara aç, harp techizatına susuzdular. İşte bu yüzden onlar efendi olmuşlardı; davar çobanı veya tarla işçisi değil... Onlar görkemli birer melik olmuşlardı, hayvan tersinden kerpiç yuvarlamıyorlardı. Onlar Sara'nın çelebi torunlarıydılar, çadırlarının önünde bayraklar asılı iffetsiz kadınların zürriyeti değil... Araplar yaz-kış altı baş koyunun yününden yapılmış kaba urbalar giyerlerken³⁶ onlar ipek ve brokat giyiyorlardı. Yeme-içme konusunda da Arap olmayanlar daha seçkindiler. Bütün diğer milletlerden farklı olarak çekirge ve akla gelebilecek her türlü iğrenç sürüngeniyiyip³⁷, deve sütü

33. Veya aşağı yukarı şöyle: "Vaaz ederken bile mızrakları ellerindeydi"; bkz. ZDMG, 52, s.512.

34. Ishakiyye ve İsmailiyye çelişkisi hakkında bkz. Ya'kübi (Houtsma neşri), II.213, sondan bir önceki satır [II. 183)].

35. (Maḳḳarî, II.128, 5).

أتكم لأمنا كانت أمة إن تنكروا ذلك تلقوا تلفوا ظلمة فلا [ولا] تهابل في
التكابل فماسسنا قط قيرودا ولا حكنا برودا ولا أكلنا [أكنا] [نكنا] عرودا فلاتهاجر
في [بني] هاجر وأنتم أرفاؤنا وعبدتنا وعتقاءنا وحفدتنا مننا عليكم بالعتق و أخرجناكم
من ريق الرق و ألحقناكم بالأحرار فعمطتم النعمة فصفعناكم صفعا يشارك سفعا
اضطركم إلى شئىء [سكنى] [المحاز] [الحجاز] و أنحاكم [والحأكم] إلى ذلق [ذات]
المجاز ... [رزن رصن]
جمال ذي الأرض كانوا فى الحياة وهم بعد الممات جمال الكتب والسير

36. bkz. Cevherî, [eş-Şihâh, I. 242]; Lisānu'l-'Arab. (بت) kelimesi [I. 155].

37. Araplara karşı kullanılan etkili bir Farsî hakareti... E. Blochet tarafından tahkikli basımı yapılan -Farsîler üzerindeki Arap zulmünün dava edildiği, fatih Araplar'ın dinlerinin ve diğer hasletlerinin eleştirildiği- bir Pehlevî metninde Araplar (تاجحکان موشخوار)

içen³⁸ 'çölün açları'nın aksine onlar şarap içiyor, kebab yiyorlardı. İşte Araplar böyle hakir bir millet olarak kalmaya da devam ettiler³⁹.

- [215] İbn Garsiyye dönüp dolaşıp tarihi gerçekleri vurgular: Farisiler Habeşiler'e karşı Araplar'ı desteklemişler, karşılık beklemeksizin onlara yardımcı olmuşlar; ne var ki, buna mukabil sadece nankörlük görmüşlerdi. Hıre krallığı da varlığını, kendi örfleri bakımından buna layık olmadıkları halde, onların içinde buldukları hakir duruma acıyan Farisi krallara borçludur. Bunlarda evlilik kurumu di-
- [216]

'fare yiyen Tacikler' olarak nitelenmektedirler. Blochet, Bombay'daki Persler'in bugün bile Araplar'a (*ghalorihan, serdahān*) 'kertenkele yiyiciler' dediklerini kaydeder; *Revue de l'Histoire des Religions*, XXXI. 242; ayrıca krş. Jakob, *Beduinleben* (2), 247; bu kaynakta zikredilen yerlere şu referans da ilave edilebilir; Mukaddesî (Goeje neşri), s.202, 11. Ru'be b. el-'Accâc bu yüzden Araplar'la alay ediliyor diye, fare yemenin faziletlerinden bile söz etmektedir, krş. *Eğānī*, XXI. 87, 20; ayrıca bkz. *a.g.e.*, XVIII. 133.

38. krş. Ebü Nuvâs, *el-Fekāhe ve'l-'inās*, Kahire 1316, s.95, 8:

ذر الألبان يشربها أناس رقيق العيش عندهم غريب

39.

إذا قامت الحرب على ساق و أخذت في اتساق و قرعت الطنائب [الطنائب] و أشرعت الأنابيب و قلصت الشفاه و فغر الميدان [الهدان] فماه [فمه] [فاه] وولى قناه ألقيتهم [الفتيتهم] ذمرة الناس عند احمرار لباس الطعن بالأسل أحلى عندهم من العسل.

مستلمين [مستسلمين] إلى الحتوف كأنما بين الحتوف و بينهم أرحام من أمنياتهم حلول منياتهم [ميتاتهم] لهم على القدمة الميدان على الثنائى و التدانى [التدان]. من الأولى غير زجر الخيل ما عرفوا إذ تعرف العرب زجر الشاء و العكر نصر | بصر | صبر | تزدان بهم المحافل و الجحافل قبول على خيول كأنها فيول كواكب المواكب نجوم الرجوم من العجم ضراغمة الأجم بنوا غاب منتفون [المنتفون] من كل عاب لم تلدهم صواحب الريات بل تبجحت عليهم سارة الجمال ربة الآيات [الإيان] شمشخ بدخ بررة أقبال جررة أذبال بخ بخ أحتلتهم سيوفهم سطة الأرضيين فما قنعوا بذلك و لا رضين. (*) حتى دوحوا المشارق و المغارب و استوطنوا من المجد الذروة و الغارب .

بضروب يزيل الهام عن سكانه و طعن كشهاق العفاهم بالنهق
شروهوا برقات | برنات | البيوف لا برقات | بربات | الشنوف و بركوب السروج عن الكلب و الفروج
[الفروج] و بالنفير عن النفير و بالحنائب عن الحنائب و بالخب عن الخب و بالشليل عن الشليل و بالأمر و الذمر عن معاقرة الخمر و الزمر و باللقيان عن العقيان و عن قيان القيان طياتهم خطياتهم و غلاتهم آلتهم و حصونهم حصنهم أقبال أبأؤهم من بين الأنام أقال .

أولئك قومي إن بنوا شيدوا البنا . و إن حاربوا جدوا و إن عقدوا شدوا
وضر رجح لا حفرة عكر و لاعبده [حفرة] أكرملوك حلة و لامحوقوا [محرقوا] حلة قدس (*)
| ندس | ... | اغنوا | بالاسبرق و السندس عن البت المقيط المشتى [المشت] المجموع من النعجات
[النعجات] السبت بسلا لآحراس مسل و لا غراس فسل ملكت لقاخ ليس منهم فى ورد و لا صدر
شراب ذي [در] اللقاخ بل شراهيم البييد و طعامهم الحنيد لا زهيد البييد [البييد] فى البييد و لا مكون
الوكون و لامنهم من احتشى بمدموم الكشى و لا فى سائر الأحاش | الأحفاش | من اغتذى بالأحفاش
فلا يقمقم لهم بالشنان و لا يدعدع (يوعو) لهم بالشنان | الشنان | .

[217]

ye bir şey yoktu; zor kullanarak kadın kaçırdılar. Ama sizin "Gas-sân'ınız ve Nu'mân'ınız" bu kez de nankörlük gösterince, fillerin tabanları altında kaldılar. Ne var ki, İbrahim'e dayanan kandaşlık ve İsmail'e dayanan kuzenlik her zaman ortaya çıkıyordu [Me'rib] Seddin[in] yıkılması ile darmadağın oluşlarından sonraki Suriye Krallığı'nı da yine bu akraba sevgisine borçluydular⁴⁰. "Yavaş olun ey besleme kökenliler!... Bizimle dalga geçmeyi, kaş göz ederek bizi göstermeyi bırakın. Biz sağlam neseplere, geniş hatıralara kök salmışız. Kimse bizim gözümüzü korkutup bizi mahcup edemez. Biz ki, soyumuz şanlı maziye kök salmıştır. Kimse bizimle aşık atamaz!.. Bizim üstünlüğümüz, seçkinliğimiz ve gücümüz bütün dünyayı kuşatmıştır"⁴¹. Ve... hepsinden önemlisi ilmi şöhret!.. Bu noktada müellif, bütün tabii ve beşeri ilim dallarında derinlik gösteren ve büyük işler başaran gayrı Arap milletlerin çok meşhur alimlerine işaret ediyor: "Onlar kendilerini iri kıyım develerin tasvirine değil, dini ve dünyevi ilimlere vakfettiler. Onların ilimleri İsaf ve Nâ'ile gibi rezaletlere dair malumattan farklı bir şeydi"⁴².

40.

وكفّ [فكفّ] أيها الشانئ | الشانئ | الشانئ | انيد الطولى إذ تخلصوا من أكف
الحبشان صنيع مهيع | منيع | ومنة يشوبها منة فيالها منحة لاكنها | لكنها | أعقبت منحة إذ صادفت كفرة
لا شكرة ربما | أيها | إذ تأتبتهم تيهها معشر البداة العراة | العداة | اعتقدتهم غلا فاستترتم صلا أما علمتم
أن الدولة النوشروانية والمملكة الازدشيرية | الاردشيرية | بقروا أجوافكم وخلعوا أكبافكم ثم عطفوا و
رأفوا و ملكوكم الجيرة بعد عظيم الخيرة | بعد الخيرة | قللا ذللا تختيرون البنات عند البيات مهورات
لا مهورات فبرم من ذلك غسانكم و نعمانكم و كان برمه سببا لرزة | الدرء | أمانكم فأصبح بعد حرّ
الذيول مدوسا باخفاف الفيول و الكرام بنوا الأصفر الأطهر الأطهر عطفتم عليكم الرحم الإبراهيمية و
العمومة الاسماعيلية فسمحوا لكم من الشام بأقصى مكان بعد ما كان من سيل العرم ما كان يؤدى
نعمانكم وغسانكم لقروم الأعاجم الاتاورة على الحماجم .

41.

مهلا بنى الإمام عن الفعز و الإيماء فنحن عرق عرق فى الأنساب الصميمة و الأحساب العميمة
فمين يولنا أو يروعنا وقد رسخت فى المجد أصولنا و فروعنا و من يطولنا و كلّ الورى قد شمله فضلنا
وطولنا

42.

شهب | شرف | ينطح النجوم بروقيد
ه و عزّ يقلقل الأجبالا
فحام | حلم | علم ذوو (ذو) الآراء الفلسفية الأرضية والعلوم المنطقية الرياضية كحملة
الاسترلوميقي (aynen) والموسيقا والعلمة بالارطماطيقى والجومطريقى والقدمة بالالوطيقى و
البوطيقى [والنهضة بعلوم الشرائع والطبائى والمهرة فى علوم الأديان والأبدان .
هم ملكوا شرق البلاد و غربها وهم منحوكم بعد ذلك سوددا |
ماشتت من تدقيق و تحقيق حسبوا أنفسهم على العلوم البدنية و الدينية لا على وصف الناقة الفندية
فعلمهم ليس بالسفساف كفعل نائلة و إساف .

Araplar hele hele mazileriyle övünmeye hiç kalkışmasınlar. Mazilerindeki lekeyi, onların kendi geleneklerinde, 'Sāsānī değil, Gassānī bir şair'in (بشاعر غسان لا ساسان) sözlerinde bile müşahade etmek mümkündür. Ibn Ğarsiyye tam bu noktada Hıta-ı tay'a [Cervel b. Evş]'den bir beyti (8, 10) aynen iktibas eder. Bir kırba şaraba Kabe'yi satan Ebū Ğubsān'la mı, yoksa kendi felaketleri için Habeşliler'in fiillerine Mekke'nin yolunu gösteren Ebū Riğāl ile mi övünsünlerdi?... Daha pek çok örnek sayılabilir. Ancak İbn Ğarsiyye bu konuyu kapatıp, Arap olmayanların (İbrahim tarafından) kuzenleri olan Peygamber'i yad etmek istemektedir. O, Arap olmayanlar gibi Arapları da gaflet ve dalaletten kurtarmıştı. Onları teslis ve istavrozdan kurtardıysa, berikileri de pis dini geleneklerden ve putperestlikten kurtarmıştı. Her iki zümre de onunla övünme hakkına eşit derecede sahipti. Onun Arap olması Araplar için bir şeref değildir; zira, altın tozu kumlar arasında bulunur. Misk ceylanın bir salgısıdır ve bu hoş kokulu sıvı onun postunun en değerli kısmında bulunmaz⁴³. Keza Peygamber de insanların seçkin kesiminden çıkmaz.

İbn Ğarsiyye risalesinin bu bölümünü alışlagelen dindarca ifadelerle bezer. Böylelikle Peygamber'in Araplar'la irtibatına temas etmesinin doğurabileceği İslami bakımından da sakıncalı izlenimi gidermek ister gibi görünmektedir. Bunun hemen ardından ise, hükümdarını pohpohlayıcı sözleri de ihmal etmeksizin (yukarıya bkz.) risalesini bitirir.

43.

أصغر بشأنكم إذ برقَ حمر باع الكعبة أبو غسانكم ، وإذ أبو رغالكم قاد فيل الحبشة إلى حرم
الله لاستيصالكم [غضوا الأبصار فهذا الذكر إلى الفحش أصار] .

آزيدك [آزيدك] أم كفاك وذاك أني رأيتك في انتحالك كنت أحق
فلا فخر معشر العربان الغربان بالقدم المفري [المفري] للأديم ولكن الفخر بابن عمنا الذي
بالبركة عمنا الإبراهيمي النسب الإسماعيلي الحسب الذي انشأنا [انتسلنا] الله تعالى به وإياكم من
العماية و الغواية أما نحن فمن أهل التلث وعبادة الصلبان ، و أنتم من أهل الدين المليث وعبادة
الأوثان و لاغرو أن كان منكم حبرة وسيرة ففي الرغام يلقى تبرة و المسك بعض دم الغزال والنطاف
العذاب مستودعات بمسك الغزالي [الغزال] .

ولله مما قد برا صفوة
وصفوة الصفوة من بينهم
بهذا النبي الأمي أفاخر من تفخر و أكائر من تقدم و تأخر الشريف السلفين والكريم الطرفين
الملتقى بالرسالة و المنتقى للدعاء وال... [للأداء والدلالة] أصلى عليه عدد الرمل و مدد النمل و كذلك
أصلى على واصلى جناحه سيوفه ورماحه أصحابه الكرام عليهم من الله أفضل السلام
يا ابن الأعارب ما علينا بأس
لم أحك إلا ما حكاه الناس
هذا
ولم أشتم لكم عرضا و لكن
حدوت بحيث يستمع الحداء.

[219]

Bu hitamın muzafferane sadası tehditkar, sinsi ve kindar bir hava taşısa da; İbn Garsiyye sözlerinin kabalığından dolayı birkaç kelimeyle de olsa, özür dilemeden edemez. Önün veda sözleri olarak Ebū'l-'Alā el-Ma'arrī'nin [ö. 449] *Dīvān Saki'z-Zend*'inden iktibas ettiği birkaç beyit (Kahire 1286 baskısı II. 35), bize risalenin keskin tonunun çok ciddi olmadığını gösteriyor. Ayrıca bu beyitlerden, İbn Garsiyye'nin risalede zaman zaman 'hasmı' (*şāni*) olarak nitelendiği ve 'anlayışı kıt adam' diye alay ettiği Ebū 'Abdillāh b. el-Haddād'ın her şeye rağmen bir dostu ve hayranı olduğunu anlıyoruz. Bu da bütün Arapça polemiklerin geleneksel şeklinden öte birşey değildir. İbn Garsiyye'nin gerçek duygularını şu sözü sergilemektedir: "Dostuna dış gösteren, hiçbir iyilik hasad etmez". İşte hitam ifadeleri:

فاذهب يا غبّ [غث] المذهب و ابتس [وابتنى] فهداه الية جلبت عليك بلية
أوحك من البسيط والسرير [المدير] ما تستجير به من بطشنا الشرير [الشديد] إذ نحن
معشر الموالى لا نوالى الا من هو لعظيمتنا موالى و حذار حذار أن تقرع سن النمام ولاق
[لايت] حين نندم [مندم] قبل أن تحمم ذنوبك على ذنوبك و كربك (و كربك)
[و كربك] في كربك فمن أبصر أقصر و ما خرف من صديقه خوف ٤٤ .
فلا تشتم عض [معض] العتا ب ٤٥ يلقك يوما بلبياه لاق

فان الدواء حميد الفعال و ان كان مرّاً كربه المذاق
يا معتقل علم الشعر و المستقل بقلم النظم والنثر .
قد استحييت منك فلا تكلمنى إلى شىء سوى عذر جميل
فقد أنفذت ما حقى عليه قبيح الهجو أو شتم الرسول
وذاك على انفرادك قوت يوم إذا أنفقت إنفاق البخيل
و كيف ٤٦ وأنت علوي السحبا وليس إلى اقتصادك من سبيل
وقد يقوى الفصيح فلا تقابل ضعيف البر إلا بالقبول
وإن ٤٧ الوزن وهو أصح ٤٨ وزن يقام صغاه بالحرف العليل ٤٩
فان يك ما بعثت به قليلا فلى حال أقل من القليل
[نجزته من كلام المعري]

و السلام عليك ما سبح الفلك وسبح الملك ورحمة الله وبركاته.

[220]

44. krş. el-Ḥusri, *Zehru'l-Ādāb*, III.267: ما أنصف من عاتب أحاه

45. *Muhammedanische Studien*'de [ki metin] böyle; ancak, ilerdeki kafiye gözönüne alındığında doğrusu (العتاق) olabilir.

46. Doğrusu (فليس) de (وليس) aynı satırdaki (فكيف) olmalı; aynı satırdaki (فليس) olacak.

47. Doğrusu (فإن)

48. Doğrusu (أتم) .

49. İlléti harf kullanmadan 'zihāf'ın [aruzda bir tür harf düşmesi] sözkonusu olduğu *tavil* vezninin hece uzunluğuyla ilgili.

İbn Garsiyye'nin risalesinin hitamını teşkil eden, Ebū'l-'Alā el-Ma'arrī'nin divanından alınma beyitler bize aynı zamanda, edebiyat tarihinin gözden uzak tutulamayacak bir gerçeğini göstermektedir. O da, Ebū'l-'Alā'nın şiirlerinin İspanya'da bu kadar kısa bir süre içerisinde kabul görmüş olduğudur. Kullanılan beyitlerin ait olduğu divan, İbn Garsiyye zamanında olsa olsa 30-40 yıldan beri biliniyor olabilir. Bir sonraki bölümde 4 numarada temas edeceğimiz müellifin, Suriyeli alimimizin *Mulkā's-Sebil*'ine bir nazîre⁵⁰ yazması ve bir dostundan gelen bir mektupta 'Maarra şairi'nin şiirlerinin yaygınlığından söz edilmesi⁵¹ de Ma'aari'nin İspanyol-Arap edipleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Öte yandan, Ebū'l-'Alā'nın daha az tanınmış bir risalesi olan *Risāletu's-Şāhil ve's-Sācih* (bir beygirle katır arasında geçen bir hisseli kıssa)⁵², İspanya'da genç bir şairi benzer bir eser telif etmeye sevk ediyordu⁵³. Şairin ölümü üzerinden yaklaşık yarım yüzyıl geçmeden Batalyuslu [Badajoz] İbnu's-Sīd [İbnu's-Seyyid] *Dīvān Saḫī'z-Zend'e* büyük şerhini yazıyordu⁵⁴.

III

[221]

İbn Garsiyye'nin risalesi, telifleri henüz bu 'Arap düşmanı' hayattayken başlayan ve VII. Yüzyıla kadar süren bir reddiyeler silsilesine yol açıyordu. İbn Garsiyye aslında bu risalesiyle umuma hitap ediyordu. O, sadece usta katibin bir üslup denemesinden ibaret değildi; onunla Arap düşmanlığı her tarzda anlatılmak istenmiştir.

Risalenin doğrudan muhatabı olan Ebū 'Abdillāh b. el-Haddād'ın İbn Garsiyye'ye bir cevapla mukabele edip, etmediği bilinmiyor. Ancak onun yerine başka reddiyeler hakkında malumat sahibi bulunuyoruz. Bunlardan bir kısmı metin olarak bize kadar ulaşmışken, diğer bir kısmının ise sadece isimlerini bilmekteyiz. Bu risalelerin müellifleri olarak zikredilen isimler şunlardır:

1. İbn Garsiyye'nin çağdaşı Ebū Yahyā b. Mes'ade.

Reddiyesi metin halinde Escorial Kütüphanesi'ndeki yazmalar koleksiyonunun ilk yüzlüğünde (29b-41b) bulunmaktadır*. Müel-

50. [Dikkat ediniz] 'reddiye' değil...

51. 'Abdulvahid, *History of the Almohades [el-Mu'cib fī Telhīsi Aḥbāri'l-Mağrib]* (Dozy neşri), II, 121, 7.

52. Morgoliouth, *The Letters of Abu'l-'Ala*, Oxford 1898, s.136, 6.

53. Makkarī, II, 372, 14.

54. Brockelmann, *GAL [Geschichte der arabischen Literatur]*, I, 255, 24.

* *Nevādiru'l-Maḥtūāt*, III, 255-291.

lif kendi çevresinde seçkin bir yere sahip olduğu halde, onun hakkında başkaca bir bilgiye sahip değiliz⁵⁵.

2. İşbiliyyeli [Sevilla] Ebū Mervān 'Abdumelik b. Muḥammed el-Enşārī el-Evşī.

Gırnata [Granda]'da mukim bir alim⁵⁶. İbn Ğarsiyye'ye yazdığı reddiyenin adı:

رسالة الإستدلال بالحق في تفضيل العرب على جميع الخلق والذنب و الانتصار لصفوة الله المهاجرين و الأنصار .

3. Ülkesi olan Afrika'dan Endülü's'e göçen ve orada bir şair-edip ve aynı zamanda bir fakih olarak şöhret bulan Kayravanlı Ebū't-Ṭayyib 'Abdumun'im b. Mennillāh [b. Ebī Baḥr] el-Huvvārī (ö. 493/[1100])⁵⁷.

Reddiyesi Escorial'daki ilk yüzlükte (45a-52a) yer almaktadır**. Risalenin başlığı şöyle:

حديقة البلاغة و دوحة البراعة المؤنقة أفنانها المثمرة أغصانها بذكر المآثر العربية و نشر المفاخر الإسلامية و الرد على ابن غرسية فيما ادعاها للأمم العجمية .

4. Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Mes'ūd b. Ebī'l-Ḥiṣāl el-Ġāfīkī [ö.540/1146].

İbn Ḥākān⁵⁸ tarafından mükemmel bir üslupçu ve tecrübeli bir devlet adamı olması itibariyle *zū'l-vizāre'teyn* diye anılır. İsmā'il b. Muḥammed es-Seḫundī [ö. 629/1232]de, memleketinin eşrafına dair yazısında onu meşhur Endülüslülüler arasında gösterir⁵⁹. Murabıt emiri 'Alī b. Yūsuf [Ebū'l-Ḥasen (500-537/1106-1142)]'un hizmetinde bulunmuştur. Onun vezirleri içinde en mahir ve alim olanı addedilir. 'Abdulvāhid el-Marrakūşī ona "katiplerin sonuncusu" (آخر الكتّاب) adını verir⁶⁰. İbn Ḥamdīn'in baş çektiği fukaha-

55. Risalesi şöyle başlıyor:

مما عنى بإنشاءه تأليفه الشيخ المبارك الأفضل أبو يحيى بن مسعدة نفعه الله بها و جعلها حجة له عند الحاجة إليها .

56. İbnu'l-Ebbār, *Tekmile*, No: 1723.

57. İbn Beşkuvāl, No: 835 [No: 838 (I.371)].

** *Nevādiru'l-Maḥşūāt*, III. 309-330.

58. [İbn Ḥākān], *Ḳalā'idu'l-Iḳyān*, Kahire 1284, s.174 vd. [s.175 vd.].

59. Maḳḳarī, I. 130, sondan bir önceki saur [gösterilen yerde yok].

60. *The History of the Almohades* (Dozy neşri), II. 126, 6.

rejiminin engizisyonundan çok çekmiş birisidir; anlaşıldığına göre, kendisi karşı tarafı tutuyordu⁶¹. 'Alī b. Yūsuf İbn Taşfīn'in ölümünden sonra, Kurtuba'ya özel yaşamına dönmüş ve Muvahhidler'in saldırısı esnasında 540'da feci bir şekilde ölmüştür⁶².

İbn Garsiyye'ye yazdığı reddiyesinin ismi şöyledir:

خطف البارق و قذف المارق في الرد على ابن غرسية الفاسق في تفضيله العمم على العرب وقرعه النبغ بالغرب

İbnu'l-Ebbār bu risalenin bir nüshasını görmüştür. İbnu'l-Ebbār'ın gördüğü bu nüsha, müellifin oğlu 'Abdumelik'in 528'de babasından duyduğunun aynısıdır⁶³.

5. Kökeni Peygamber'in sahabisi, Ensar'ın sancakdarı Sa'd b. 'Ubāde'ye kadar uzanan⁶⁴ Gırnatalı kültürlü bir aileye mensup Ebū Muḥammed 'Abdulmun'im b. Muḥammed b. 'Abdirrahīm el-Ḥazrecī.

Bu ailenin sahip olduğu şöhretin temelini, 'Abdulmun'im'in büyükbabası ünlü bir Kur'an ve Hadis uzmanı 'Abdurrahīm (v.542/[1147]) atmıştır⁶⁵. Önce Mursiyye müftüsü, daha sonra İşbiliyye'de sâhib-i salat olan; aynı zamanda Ebū Bekr İbnu'l-'Arabī ve Ebū'l-Velīd İbn Ruşd'ün öğrencisi olan babası (ö.567/[1171-2?]) da bu şöhreti pekiştirmiştir. 'Abdulmun'im (524-597/[1130-1201])'de, Endülüs'te devrinin en önde gelen malikî alimi olarak kabul edilir⁶⁶.

İbn Garsiyye'ye yazdığı reddiyenin adı benim kaynaklarımda zikredilmiyor.

6. Yaklaşık bir asır sonra Ebū'l-Ḥaccāc Yūsuf b. el-Belevī⁶⁷, İbn Garsiyye'nin risalesine bir arkadaşı vasıtasıyla muttali oluyor

61. Ayrıca İbn Ḥamdīn'in nüfuzuyla emredilen, Gazzālī'nin eserlerinin yakılması işine karşı el-Meriyye ulemasının 'Alī b. Muḥammed [b. 'Abdillāh] el-Cuzāmī önderliğinde yürüttükleri hareket de zikre değer. El-Cuzāmī, bu kararı icra edenlere katılan herkesin cezalandırılmasına dair fetvalar veriyor ve bu faillerin mali cezalara çarptırılmalarını öneriyor. İbn Ḥamdīn, kendi emirlerine karşı yöneltilen bu hareketin önderinin başını vurdurur; bkz. İbnu'l-Ebbār, *Mu'cem*, No: 271 [No: 253 (s.271)]; *Tekmile*, No: 1841].

62. Eserleri için bkz. Brockelmann, I. 369.

63. *Tekmile*, No: 1700.

64. İbnu'l-Ebbār, *Mu'cem*, No: 159, *Tekmile*, No: 1357.

65. *Mu'cem*, No: 223.

66. *Tekmile*, No: 1814.

67. Krş. *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, II (Önsöz), s.LIX vd.

[223] ve ona mensur parçalarla harmanlanmış şairane bir hicivle ve inançlı bir Müslümanın bakış açısıyla mukabele etme gereğini duyuyordu. Bu eser⁶⁸, bu risaleler zincirinin matbu olarak elimizde bulunan biricik parçasıdır. Aynı zamanda el-Belevî bildiğimiz kadarıyla İbn Ğarsiyye ile ve onun risalesini tartışan literatürle kitaplık çapta meşgul olan tek yazardır. İbn Ğarsiyye'ye yazılan reddiyelerin büyük bir bölümünün ismini onun çalışmasından öğrenmiş bulunuyoruz. Bu durum, bu İspanyالی alimin yakın zamanda ortaya çıkan eserinin (bkz. *Göttingen Gelehrten Anzeigen* (1899), s.452), edebiyat tarihçileri için, bilinmeyen eserler konusunda zengin bir başvuru kaynağı olduğu gerçeğine bir delil daha teşkil etmektedir*.

KAYNAKÇA

1. 'Abdulvâhid, *el-Mu'cib fî Telhûsi Aĥbârî'l-Mağrib* (ed. Dozy).
2. 'Alî b. Zâfir, *Bedâ'i'u'l-Bedâ'ih (Me'âhidu'l-Tansîş* hamisinde), Kahire 1316.
3. ['Abdulkādir, el-Bağdādî], *Hızânetu'l-Edeb* [ve *Lubbû Lubâbi Lisâni'l-'Arab*].
4. el-Belevî [*Kitâbu*] *Elif-Bâ'*.
5. Blochet, E., *Revue de l'Historie des Religions*.
6. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*.
7. el-Câhîz, *Tırâzi'l-Mecâlis*.
8. Cevherî, [*eş-Şihâh*].
9. Derenbourgh, *Les Manuscrits arabes de l'Escurtial*.
10. Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien*, [Leipzig 1874].
11. [Ebû'l-Ferec el-İsfahâni], *el-Eğâni*.
12. Ebû Nuvâs, *el-Fekâhe ve'l-İ'tinâs fî Mucûni Ebî Nuvâs*, Kahire 1316.
13. Ebû Temmâm, ?
14. [Goldziher, Ignaz], *Muhammedanische Studien*, [Halle 1889-90].

68. *Kitâbu Elif-Bâ'* I.350-354.

* 'Abdusselâm Hârûn, Escorial'de bulunduğu halde Goldziher'in burada zikretmediği iki ayrı reddiyeden söz etmektedir. 'A. Hârûn'un neşrettiği bu risâlelerden ilkinin müellifi bilinmemektedir. Nâşir, Ebû Yahyâ b. Mes'ade'nin risâlesiyle arasındaki güçlü benzerlikten ve başındaki " رسالة ثانية في الرد على ابن غرسية " ibâresinden hareketle bu risâlenin de Ebû Yahyâ'ya ait olabileceği ihtimali üzerinde durur. (Nevâdiru'l-Mahtûtât, III. 293-299). İkinci reddiye ise Ebû Ca'fer b. ed-Düdeyn (veya ed-Düdi) el-Belensî'nin risalesidir (a.g.e., III. 301-308).

15. " , *Der Diwan des Ġarwal b. Auš al-Huṭaj'a*, Leipzig 1983 (G.S., III. 50-294).
16. " , *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, [Leiden 1896-99].
17. " , "Über den Ausdruck *sakina*", *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, Leiden 1896, I. 177-206.
18. Harkavy, " ? " , *Steinschneider-Festschrift [Festschrift zum achtigen Geburtstage Moritz Steinschneider's]*, Leipzig 1896].
19. el-Hemedānī, *Resā'il* (ed. Istanbul), ty., yy.
20. el-Ḥusrī, *Zehru'l-Ādāb*.
21. Ibn Beškuvāl, [*eš-Šila*].
22. Ibnu'l-Ebbār, *Tekmile*.
23. " , *Mu'cem [fī Ašḥābi'l-Ḳādī'l-Imām Ebī 'Alī eš-Šadeḡ]*.
24. Ibnu'l-Faraḡī, [*Tāriḡu'l-'Ulemā' ve'r-Ruvāt li'l-'Ilm bi'l-Endelūs*].
25. [Ibn Ḥākān], *Ḳalā'idu'l-Ikyān [ve Mehāsinu'l- A 'yān]*, Kahire 1284.
26. Ibn Ḥaldūn, *Geschichtswerk*.
27. [Ibnu'l-Manzūr], *Lisānu'l-'Arab*.
28. Jakob, *Beduinenleben 2*.
29. Makkārī, [*Nefḡu't-Ṭīb*].
30. el-Mikaddesī, [*Kitābu'l-Bed'i ve't-Tāriḡ*] (ed. Goeje).
31. Neubauer, " ? " , *Journal asiatic 1* (1862).
32. Rāḡib el-Isfahānī, *Muḡāḡarātu'l-Udebā'*.
33. Sa'adia [Gaon= Sa'id el-Feyyūmī], *Tekvīn [Tefsiri]*.
34. [eš-Šerīf, el-Murṭadā], *el-Ġurer ve'd-Durer [Emālī'l-Murṭadā]*, Tahran 1277.
35. Ya'kūbī, *Tāriḡu'l-Ya'kūb* (ed. Houtsma).
36. ? , " ? " , *Zapiski der archaeologischen Gesellschaft 12* (1899).
37. [ez-Zebīdī], *Tācu'l-'Arūs*.
38. ez-Zehabī, ?
39. ZDMG 52.
40. ZDMG 20.

KARŞILAŞTIRMA NÜSHALARI

3. Bulak 1299.
8. ed. Ahmed 'Abdulgafür 'Attâr, Mısır 1956/1376-7.
20. ed. 'Alî Muḥammed el-Becâvî, Kahire 1969.
21. ed. es-Seyyid 'İzzet el-'Attâr, Kahire 1374/1955.
23. ed. Franciscus Codeva et Zaydın, Matriti 1885.
24. ed. es-Seyyid 'İzzet el-'Attâr, Kahire 1954.
25. Bulak 1283.
27. Beyrut 1970.
29. ed. Dr. İhsân 'Abbâs, Beyrut 1968.
34. ed. M. Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, yy., 1373/1954, Dâru İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye.
35. ty., Beyrut.
37. Mısır 1306.